

KATONA-KISS ATILLA

Megalé Moravia, Szvatopluk országa

Bevezetés

VII. (Bíborbanszületett) Konstantín bizánci császár (913–952) államkormányzati műve, amely az utókortól a *De Administrando Imperio* (DAI) címet kapta, a 9–10. századi Közép- és Délkelet-Európa történelmének egyik legfontosabb forrása. A Kárpát-medence és a vele érintkező balkáni térség hatalmi viszonyairól egyebek mellett ezt írja. „*A türkökkel [magyarokkal] a következő népek határosak: a tőlük nyugatra eső vidéken Frankország, északra a besenyők, délre Nagy Morávia, azaz Szvatopluk országa, amelyet a türkök teljesen végigpusztítottak, és elfoglaltak.*” (13. fejezet.) Szvatopluk országának helymeghatározását később pontosítja. „... a folyó visszakanyarodásánál van az úgynevezett Sirmium Belgrádtól kétnapi útra, s azon túl a keresztelelen Nagy Morávia...” (40. fejezet.)

A DAI által említett megalé Moravia, azaz a „régí Morávia” avagy Ómorávia lokalizálásának kérdése régi vita tárgya a 9. századi Kárpát-medence történetét kutatók között. A meggyökeresedett felfogásban a fenti kifejezésnek nincs létjogosultsága: ezen elgondolás szerint Mojmir, Rasztjiszlav és Szvatopluk országa a mai morva területeken jött létre, amely a 9. század második felére kiterjesztette hatalmát azokra a balkáni területekre is, amelyre Konstantín Szvatopluk országát, azaz Ómoráviát helyezi. Ebből következik, hogy a kutatás ezen iránya a császár adatát nem időbeli, hanem térbeli értelemben fogja fel és így, elkönyvelve a hódításokat, Ómorávia helyett Nagymoráviaként, hovatovább: „Nagymorva Birodalom” gyanánt értelmezi az elnevezést. Azonban a bazileusz adata és számos más forrás értesítése arra utal, hogy a mai cseh területekre helyezhető Morávián túl a 9. században létezett egy másik, délszláv területekre helyezhető „Morávia” is. A kutatás másik iránya szerint ez lenne a DAI által említett Ómorávia, amelyet a kútfő Szvatopluk országának nevez. Eszerint a későbbi morva őrgrófság előképének tekinthető vidékek nem feltehetőleg meg Szvatopluk országával, hanem annak csak egy részét képezték, amelyek a 9. század második felében kerültek uralma alá. Ezen a Bulgária szomszédságában lévő, balkáni területen azonban nem morvákat kell keresnünk. A kérdéses népszerűség neve *Margus* avagy *Marava/Maraha* városának latinos alakjából fakad, amely a későbbi Szirmiummal azonosítható, tehát nem morvákról van szó, hanem margusiakról illetve maravaiakról/marahaiakról, azaz margusi vagy maravai/marahai szlávokról (*Sclavi Margenses* vagy *Marahenses*). A forrásadatok értesítéseinek jóhiszemű félreértése, majd tudatos átértelmezése vezetett a két eltérő álláspont megfogalmazódásához, pedig a kutatás eddig is ismerte a balkáni szláv törzseket. Ezek közösségeit a bizánciak *Szklaviniai* névvel illették, amelyek a félszigeten rendszerint földrajzi egységgel rendelkeztek és központjaik gyakran

folyók völgyeiben jöttek létre, amelyek után lakóikat nevezték: így az abodritok, a timocsánok, a sztrimonitik vagy a narentánok mellett a moravánok népét is.

A magyar történettudomány a DAI-t tekinti a honfoglaláskor egyik legfontosabb forrásának, ezért egyértelmű földrajzi utalásai miatt egységesnek mondható az a vélekedés, hogy a kérdéses időben valóban két „Morávia” létezett. Azonban a 9. századi Kárpát-medence múltjával foglalkozó munkák eltérően vélekednek ezen államalakulatok egymáshoz való viszonyáról, nevezetesen: időben és térben hogyan függ össze a két terület története, illetve annak neves személyei egymással. Itt kell rögzíteni, hogy a fentebb említett „hagyományos” elgondolás logikája meg sem engedheti azt az elképzelést, hogy valaha létezett egy időben Ómorávia és Morávia, hanem csakis az a magyarázat fogadható el, amely szerint Moráviából fejlődött ki a „Nagymorva Birodalom”. Azonban az elmúlt évtizedekben számos olyan munka látott napvilágot tekintélyes szerzők tollából Morávia illetve „megalé Moravia” fekvését és kiterjedését illetően, amelyek megállapításai gyökeresen eltérnek a közismert felfogástól. Dolgozatomban a balkáni lokalizációt elfogadók, illetve mellette érvelők meglátásainak összegzését kívánom adni, valamint tudománytörténeti vázlatát annak a változásnak, amely a moravánokról szóló híradásokat morva történeti forrásokká alakította. Nem felesleges mindez azért sem, mert ellentétben a „hagyományos” nézettel, a másik, a DAI-ból kiinduló értelmezés ismeretsége esetleges, ráadásul a hipotézissel foglalkozók elgondolásai között is vannak eltérések. Emellett egyértelművé kell tenni: akármilyen politikai szándék formálta is át a közelmúltban a történeti kutatások irányát, nem lehet tudományos nézeteket doktrinaként kezelni. Márpedig az „Ómorávia-probléma” pontosan ilyen. Minden megállapítást, amely érintette a 9. századi morva történelmet, ahhoz kellett idomítani, hogy a morva fejedelemség a Duna vonalától északra feküdt, s fennállása megelőzte a honfoglaló magyarság Kárpátokon belüli megjelenését. Ez a tétel azonban politikai, s nem történeti alapokon nyugszik. Jó példa erre Boba Imre először angol nyelven megjelent könyvének szlovák és cseh fogadtatása az 1970-es években, amit az akkori csehszlovák történészsakma, nézetének érdemi cáfolata nélkül, tudománytalannak és Csehszlovákia-ellenesnek bélyegzett. Ellenben több kutató már a kezdetektől pozitívan fogadta Boba Imre eredményeit, így például Charles R. Bowlus, Archibald R. Lewis, Otto Kronsteiner vagy Herbert Schelesniker.

Kutatástörténet

A kérdés historiográfiáját először Püspöki Nagy Péter összegezte. Eszerint a „déli” lokalizáció alap gondolata a 18. századra megy vissza és Szklenár György pozsonyi jezsuita történészhez köthető, aki szerint Morávia „először Moesiában keletkezett és növekedett, onnan Dáciába (ti. a Duna-Tisza közébe) terjedt és Rasztiszlav, de különösen Svatopluk fejedelem, aki a morvák közt a leghatalmasabb volt, fegyveres erővel a mai Morvaország végő határáig terjesztette ki”. Szklenár elméletét rendtársa, Katona István történészprofesszor támadta a leghevesebben: „...amikor [ti. Szklenár] Anonymust, Béla jegyzőjét a legméltatlanabb módon kigúnyolta, mint mesemondót és álmodozót kinevette, s e kérdés olyan élenjáró íróit, mint Sulzerust, Gelaziust, Aventinust, Ransanust és még másokat fel-falni látom, magamat nem mérsékelhettem mindaddig, amíg ama könyvet sarkaikból ki nem forgattam...” Mivel Katona István a középkor folyamán rögzült (és emiatt hagyományosnak nevezett) szemlélet híve volt, Szklenár György 1790-es halálával az Ómorávia-

kérdés lekerült a napirendről, s a vita egyoldalú befejezést nyert: Magyarországon jó ideig Katona nézete vált irányadóvá, majd a 19. századdal érkező nemzeti ébredés a kialakuló cseh és szlovák történetírás alapjait is meghatározta.

1971-ben jelent meg Boba Imre lengyel-magyar történész könyve, amelyben a szerző Ómoráviát a Szerémségbe lokalizálta. Boba a többnyire korabeli források elemzése révén arra a következtetésre jutott, hogy Szvatopluk állama egy, a Rusz felépítésére hasonlító, *Sclavonia* néven ismert nagyobb uralmi egységbe tartozott Pannoniában, az antik Szirmium központtal, azaz a *terra Sclavorum* egy részfejedelemsége. Boba érvei szerint Ómorávia elhelyezkedése csakis a Duna vonalától délre lehetséges; Metód szirmiumi érseki joghatósága csak Pannóniára terjedt ki, az nem foglalt magába Dunától északra fekvő vidéket. Ez a terület pedig, „szem előtt tartva a középkori államoknak a világi és egyházi felépítésében megmutatkozó elválaszthatatlan egységét” megegyezett a Rasztyszlav és Szvatopluk által kormányzott uradalommal, azaz: a „morvák” országának a Dunától délre, Pannoniában kellett lennie. Ez a „Morávia” nem a morvák lakta „nemzetállam” volt, hanem egy szlávok (*Sclavi*, *Slavi* vagy *Slaviene*) lakta, *Marava/Maraha* v á r o s a (!) körül szerveződött fejedelemség. (Tehát nem nép, hanem város nevével állunk szemben!) Ez a település Boba szerint adatolhatóan megfeleltethető az antik Szirmiummal, Metód érseki központjával, aki a források szerint *Marava*, és nem Morávia püspöke, illetve érseke volt. Boba Imre tehát, Szklenár eredményeihez hasonlóan, úgy gondolta, hogy mind Mojmír és Rasztyszlav, mind pedig Szvatopluk szláv állama a Balkánra lokalizálható, és ahhoz az északi morva területeknek organikusán nincs köze, e területek csak hódítás útján kerültek rövid időre Szvatopluk fennhatósága alá.

Boba koncepciójának nyomában Püspöki Nagy Péter nemcsak továbbgondolta annak eredményeit, hanem megrajzolta a „hivatalos” elmélet kialakulásának történetét és cáfolta vagy súlytalanná tett számos összefüggést, amelyeket addig az északi Ómorávia bizonyítékaként értelmeztek. Püspöki Nagy szerint a források (mégpedig a két, közvetlen geográfiai utalásokat tevő kútfő, a Bajor Geográfus és a DAI, valamint számos közvetett földrajzi adat) két Moráviáról tudnak. Ómorávia területe ezen adatok alapján Szvatopluk fellépéséig (871) az egykori Bács, Bodrog és Csongrád vármegyék, valamint a Dráva és a Száva közöttében Valkó és Szerémség, továbbá a szerbiai Drina meg a Morava folyók alsó szakaszának közöttében, a Macsói Bánság vidékén helyezkedett el. Ez a terület az antik és a kora középkori fogalmak szerint Pannonia Savia, Dacia, Felső-Moesia és Illyricum egy-egy vidékét ölelte fel. A végkövetkeztetést egyéb lejegyzések adatai is támogatni látszanak. Így pl. a 10. század elejéig vezetett Fuldai Évkönyvek 846. événél adatolt katonai itinerárium szerint a frank sereg „a Margus folyó menti szlávok ellen vonult”, majd Német Lajos sikeresen meggátolva azok elszakadását a birodalomtól Mojmír helyett Rasztyszlavot tette meg fejedelemmé. Ugyanerről a hadjáratról több helyütt azt jegyezték le, hogy Német Lajos meghódította Pannóniát, amely a Dráva–Száva közének megvívása volt, a Margus folyó pedig a szerbiai Morava régi neve. A lokalizáció, valamint Mojmír és Rasztyszlav személye is egyértelmű. Püspöki Nagy hivatkozik Nagy Alfréd földrajzi leírására is, amelyben Karintia és Bulgária között egy pusztaságról tesz említést. A leírás pontosan illik az egykori Ómoráviára. A földleírás 888–897 között készült el, tehát kortárs lejegyzés, információja egybevág a DAI azon, fentebb idézett adataival, amely szerint a honfoglaló magyarok Ómorávia területét „teljesen végigpusztították”, illetve „megsemmisítették.”

Ide tartozik még Metód joghatóságának kérdése. II. Hadrián pápa 869-ben Metódot Pannónia püspökévé szentelte, központja „Szent Andronikosz széke”, Szirmium lett. Metódnak csak saját egyházmegyéjében volt joghatósága, azon kívül nem, s mivel a 11. századig nem ismert a kánonjogban a címzetes püspök, illetve érsek fogalma, Metód akkor lehetett egyházi elöljáró Szvatopluk országában, ha annak területe (azaz Ómorávia) egybeesik a pannóniai egyházkerületével. Püspöki Nagy végül arra a következtetésre jutott, hogy Ómorávia a bolgár fennhatóság alól a 9. század második évtizedében elszakadó, 818-ban a Frank Birodalom védelme alá helyezkedő bolgár-szláv törzsek – abodriták, a Margus és Timok menti szlávok – egyesüléséből alakult 833 táján. Ehhez csatolt Szvatopluk 873 után új földeket.

Az Ómoráviát délre lokalizáló elképzelések közül ezek voltak azok, amelyek Mojmír és Rasztyiszlav regnumát, illetve Szvatopluk országát a Kárpát-medence déli részeire, illetve a Balkánra helyezte, nagyjából a Szerémséget adva meg központi résznek. A következő teóriák Ómoráviát ettől északabbra, a Kárpát-medence középső vidékeire, a Duna-Tisza köz középső és déli területeire illetve, a Tiszántúl déli felére kiterjedően lokalizálják, és eltérés mutatkozik abban is, hogy Mojmír és Rasztyiszlav országát teljesen máshova lokalizálják, mint Szvatoplukét.

Senga Toru Ómoráviát a Duna-Tisza közének déli régiójába helyezte, mert a DAI Ómoráviát kereszteleetlennek nevezi. Szirmium pedig püspöki, majd érseki központ volt, Metód székhelye, viszont világos, hogy Konstantin alapján Szvatopluk országát valahol a Kárpát-medence legdélebbi részein kell keresnünk. Senga eredményei alapvetően a DAI adatainak elemzéséből születtek, melyet további más, nyugati és szláv kútfők adatainak figyelembevételével finomított. Eszerint Ómorávia Szvatopluk fejedelemsége volt, amely terjeszkedéséig a Duna–Tisza közén állt fenn, és amely „állam” aztán egyesült a Rasztyiszlav által birtokolt tényleges morva területekkel. Elgondolása szerint a görög *megalé* ’régí, ó’ jelentésében éppen arra vonatkozhat Morávia jelzőjeként, hogy Szvatopluk egykori országa nem azonos a Rasztyiszlav regnumát, majd morva és cseh földeket is integráló országával; attól különbözik mind időben, mind térben, de később része lesz, sőt megszervezője az egész konglomerátumnak. Tehát az eddigiektől eltérően Senga Rasztyiszlav országát nem a Balkánra lokalizálta, hanem azt megfeleltette az északi Morava-völgy területével. Senga arra is utalt, hogy a DAI adatainak elemzése szerint 895–900 között dél felől Ómorávia volt szomszédos a magyar törzsekkel, míg a 10. század közepén a horvátok, azaz: Ómorávia területe a magyarok alföldi szállásai és a horvát földek közé estek.

Kristó Gyula, bár nem kommentálta a „hagyományos” nézettel szemben Boba és Püspöki Nagy által vázolt elképzeléseket, a DAI, a Bajor Geográfus és a Naum legenda adatai alapján maga is két Moráviát tartott valóságnak, amit megerősít az ország megkülönböztető jelzője a *megalé*. Szerinte Ómorávia valahol a „Duna–Tisza közének déli részére és a Temes-köz (a Duna–Temes köze) nyugati sávjára terjedhetett ki”, míg a „későbbi” Morávia Dévénynél a Dunába ömlő Morava folyó két partján alakult ki az avar hegemonia után. Kristó az északi Moráviával kapcsolatban ír Mojmír, majd Rasztyiszlav uralmáról; a DAI alapján Szvatopluk azonban már mint a déli morvák uraként is szerepel nála. Kristó szerint részletkérdés, hogy Szvatopluk előbb volt-e Nagy Morávia ura, s onnan került az „északi” Morávia élére Rasztyiszlav utódként, vagy pedig az „északi” Morvaország fejedelmeként 870 után terjesztette ki uralmát Nagy Moráviára”. Boba, Püspöki Nagy és Senga

kutatásaira hivatkozva Kristó is úgy gondolta, hogy bizonyos ideig két Morvaország létezett, annak ellenére, hogy Ómorávia régészeti hagyatékáról egyelőre semmit nem tudunk, míg a morva területek már régóta dokumentáltak. Az északi morva földekkel a magyar törzsek csak 895 után lettek határosak. A honfoglalás első fázisáról tudósító források értesítéseinek tükrében *megalé Moravia* elfoglalását nem azonosíthatjuk Morávia szétesésével, amely a 10. század elején történt. Makk Ferenc a DAI geográfiai adatait alapul véve ugyancsak arra a következtetésre jutott, hogy „a két Horvátországhoz és a két Szerbiához hasonlóan volt egy északi és volt egy déli Morávia.” Az utóbbi feleltethető meg Ómoráviának, amely a Száva és a Morava folyók tágabb környékén helyezkedett el Szirmium központtal, a Duna–Tisza közének déli részére is kiterjedően.

A Magyar Alföld belső körzetére gondolta Ómoráviát Martin Eggers és Charles R. Bowlus. Bowlus munkája eredetileg a Keleti Frank Birodalom délkeleti őrgrofságainak katonai szervezetét vizsgálta. Az általa kínált megoldás annak az eredménye, hogy lajstromba vette a frank hadjáratokra vonatkozó forrásokat, és útvonalait megkísérelte rekonstruálni. Az ezekkel összefüggő ausztriai helynevekből következik, hogy azok előfordulása csak egyféleképpen magyarázható: a Drávától délre elterülő morva területet lehetett így módon megközelíteni. Eggers szerint Rasztyiszlav fejedelemsége nem a Drávától délre, hanem a Dunától keletre, a Tisza–Maros összeshögellésének közelében lehetett, s központja nem Szirmium, hanem Marosvár volt. Ez lenne a DAI-ban szereplő *megalé Moravia*, amelynek lakosai a frankok által lettek betelepítve a déli Morava völgyéből. Szvatopluk országa saját, balkáni regnuma és ezen terület egyesítése révén jött létre, amely fejedelemség területét délkeleti irányból északnyugatnak tartva kiterjesztette a Kárpát-medencében.

Bálint Csanád régészeti ellenvetéseket sorakoztatott fel Ómorávia Duna–Tisza-közi, alföldi meglétével szemben. A jól kutatott alföldi területeken a 8. és 10. századra keltezhető leletanyag között nem különül el egy megfogható 9. századi réteg, amelynek legvalószínűbb oka az, hogy a kérdéses területen nem volt semmilyen politikai-etnikai szervezet, ami egy önálló régészeti kultúrát létrehozott volna. Bálint hivatkozik a cseh és szlovák régészet eredményeire, miszerint a leletek „kora, száma, jellege” egyértelmű összhangban áll az északi lokalizációval. E régészeti kultúrával kapcsolatban azonban megjegyzi: a régészeti leletanyag Ómorávia lokalizációjának kérdésében mindaddig nem használható fel döntő érvként, amíg a szerb régészet nem kezdi el a Dél-Alföld és a Morava környéki 9. századi emlékek feltárását, mert addig nem hasonlítható össze a két (északi és déli) leletcsoport. Bálint szerint csak akkor állhat szilárd alapokon a déli lokalizáció, ha kimutathatók ott 9. századi temetők, települések, földvárak, templomok. Vitathatatlan: nincs régészeti nyom nélküli entitás. A *régészeti* anyag hiánya viszont két dolgot jelenthet: vagy az önálló *régészeti* műveltséggel bíró nép hiányzik az adott területről, vagy teljesen másban, máshol kell keresnünk az illető nép hagyatékát. Az északi Morava völgyében talált anyag nem lehet feltétlen analógia, mert nem a morvák, hanem a „maravaiak” hagyatékát kellene elkülöníteni, ám annak milyenségére nincsen támpontunk. Azért, mert van az északi Morava-medencében kimutatható 9. századi morva emlékeanyag, az még nem jelenti azt, hogy Ómorávia is ott lett volna. A mai morva területen megfogható leletanyag csak annyit bizonyít, hogy ott egy önálló arculatú, erősen késő avar és Karoling jegyeket viselő kultúra alakult ki, amely „nagymorva” hagyaték ráadásul egyáltalán nem esik egybe a „biroda-

lomnak” azzal a hipotetikus kiterjedésével, amit a hagyományos kutatás állít. A leletek politikatörténeti és kulturális hovatartozásának megítélését a történetírás mellett a politika is befolyásolta, mert az a „Morva Birodalmat” a létrejött Csehszlovákia előképének tekintette.

A régészeti kutatások tükrében állítható, hogy a Magyar Alföld közepére nem tehető Ómorávia területe, ott ugyanis néhány kerámiatöredéktől eltekintve, semmiféle 9. századi emlék nem ismert. Mindazonáltal a leletanyag hallgatásából csak körültekintéssel érdemes következtetni: *a bizonyíték nem megléte nem a nem-meglét bizonyítéka*. Esetünkben nem annak bizonyítéka, hogy az ismert hagyatékkal bíró északi Morava-medence lenne Ómorávia, hanem annak, hogy azt máshol kell keresni, és ennek nem feltétlen analógiája az északi morva emlékcsoport. Egyébiránt, ami ennek az elképzelt birodalomnak a déli illetve keleti határait illeti, az többszörösen fedi a Bolgár Kánság északi határait.

Utógondolatok: tudomány (?) a politika szolgálatában

Boba Imre, Püspöki Nagy Péter és legutóbb Martin Eggers alapos áttekintést adott arról a folyamatról, hogyan váltak az észak-balkáni Marava menti szlávokról szóló kútfők Moráviáról szóló híradásokká az évszázadok folyamán. Morávia északi lokalizálásának ötlete igazából a 14. század folyamán alakult ki Csehországban; ez végső soron a 12. század elején alkotó Prágai Kozma elbeszélésére megy vissza, elterjesztése pedig a 15. századi humanistákhoz köthető, elsősorban Aventinushoz és Aeneas Sylvius Piccolominihez. Püspöki Nagy már harminc évvel ezelőtt jelezte: a „translatio regni” tana, azaz a morva „korona” uralkodói joghatóságának átruházása a Cseh Királyságra a Luxemburgi-ház terjeszkedő politikájának az érdekeit szolgálta (mely dinasztia akkor a cseh uralkodókat adta, 1310–1437 között). Így lett egykorú források adatainak későbbi félreértéséből tudatos ideológiai eszköz, majd pedig politikai-diplomáciai fegyver a 19–20. századra, és vált axiómává a tudományosságban és a közgondolkodásban is, kivált az egykori Csehszlovákia területén. Legutóbb Petrovics István hangsúlyozta: Boba teljes joggal mutatott rá arra a tényre, hogy az így rögzült nézet miatt Moráviának a Dunától északra való fekvését a kutatás magától értetődőnek tekintette, és ezért a felfogásuknak ellentmondó adatokat egyszerűen figyelmen kívül hagyták, más források értesítéseit pedig, tetszésüknek megfelelően, indokolatlanul javígtatták. Ezek többször olyan, modern nyelvekre történő fordításokban öltöttek testet, amelyek kulcsfontosságú értesítései komoly torzulásokat szenvedtek, lévén tendenciózus fordítás termékei. Így a Naum legenda egy helye szerint Metód, felszentelését követően „Pannoniába ment, Morava városába” (*otíde v Pannoniu v grad Moravou*). A Vita Clementis közli Metód püspöki címét eredeti (görög) formában: επισκοπος Μοραβου της Πανονιας (a pannoniai Morava püspöke). A későbbi latinra fordítóknál a cím már „Moraviae et Pannoniae” püspökeként jelentkezik. Így vált a pannóniai Moravából Morávia és Pannónia.

Tanulságos egy Eggers által citált összegzés is: „A ČSSR-ben keletkezett írások a „Nagy-morva Birodalomról” azért váltak végül elviselhetetlenné, mert imamalomszerűen állandóan ugyanazokat az érveket és „bizonyítékokat” ismételtették. Herbert Schelesniker – utánozhatatlan módon – így fogalmazott: »Az utóbbi évtizedekben régészeti leletek alapján, egyházi áldással, állami hozzájárulással és támogatással, a nemzeti politika iránt elkötelezett, de a független historiográfiában is *Morva-doktrína* fejlődött ki a *Morva-*

hipotézisből, hogy azután világnézeté szilárduljon«. Hasonló okok mondatták ki a következő megállapítást is: „A hagyományos szemlélet tehát Nagymorávia területének idő- és térbeli alakulásában egy középkori politikai célokból létrehozott hamis hiedelemhez ragaszkodik. Ezt a hiedelmet számos, de a lényegét nem érintő változatban védelmezi, és mélységes hallgatásba burkolózik ott, ahol az egykorú források kétségbe vonják a hagyomány hitelét.” Boba eredményei óta, ahogy Magyarországon, a nemzetközi kutatásban sem egyöntetű a megítélése a kérdésnek, de tekintélyes történészek fogadták pozitívan az „új-teória” érvrendszerét. Továbbá „az a tény pedig, hogy mindkét oldal, mind a mai napig folyamatosan napirenden tartja a kérdést, nem csupán annak aktualitását, hanem szakmai recepciójának fontosságát is jelzi”. Mindazonáltal a kiélezett viták oka elég egyértelmű: „Ha Nagymorávia – mint az egykorú források mondják – valóban Szirmium vidékén volt, akkor I. Mojmirtól Szvatoplukig, Pribinától Szt. Cirillig és Metódig a korai szláv történelem nagy jelei ezentúl a mai Jugoszlávia vajdasági, horvátországi és szerbiai részeinek történetét fogják ékesíteni”. Márpedig ha a tudomány fogalmán a források kritikai kiértékelését, és nem a politikai szándékok kiszolgálását értjük, akkor a Nagymorva Birodalmat csak arra a történelmi képzelet-térképre rajzolhatjuk, ahol Dáko-Románia fekszik.

TÁJÉKOZTATÓ IRODALOM

- Bálint 1996: Bálint Csanád: Magna Moravia a Magyar Alföldön? *Századok* 130/2 (1996), 992–999.
- Boba 1996: Boba Imre: *Morávia története új megvilágításban. Kísérlet a középkori források újraértelmezésére.* METEM-könyvek 11. Szerk. Zombori István. Budapest.
- Bowlus 1995: Charles R. Bowlus: *Franks, Moravians and the Magyars. The Struggle for Middle Danube, 788–907.* Philadelphia.
- Bowlus 2005: Charles R. Bowlus: Gondolatok Boba Imre Morávia történetéről vallott nézetei kapcsán. In: *Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére.* METEM Könyvek 50. Szerk. Petrovics István. Budapest, 201–218.
- DAI: Biborbanszületett Konstantín: *A birodalom kormányzása. A görög szöveget fordította Moravcsik Gyula. Olajos Terézia bevezető tanulmányával.* Budapest, 2003.
- Eggers 1995: Martin Eggers: *Das „Grossmährische Reich”. Realität oder Fiktion?* Stuttgart.
- Eggers 2005: Martin Eggers: A „Nagymorva Birodalom” képe Boba Imre *Moravia’s History Reconsidered* című munkájának megjelenéséig. In: *Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére.* METEM Könyvek 50. Szerk. Petrovics István. Budapest, 175–199.
- Kristó 1980: Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig.* Budapest.
- Kristó 2003: Kristó Gyula: *Háborúk és hadviselés az Árpádok korában.* Szeged
- Makk 2003: Makk Ferenc: *Turkia egész szállásterülete.* *ActaHist* 117, 3–15.
- Obolensky 1999: Dimitri Obolensky: *A Bizánci Nemzetközösség. Kelet-Európa 500–1453.* Budapest.
- Petrovics 2005: Petrovics István: Boba Imre és a Nagymorávia-kérdés. In: *Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére.* Szerk. Petrovics István. Budapest, 273–282.
- Püspöki Nagy 1978: Püspöki Nagy Péter: Nagymorávia fekvéséről. *Valóság* 1978/11, 60–82.
- Senga 1983: Senga Toru: *Morávia bukása és a honfoglaló magyarok.* *Századok* 117 (1983), 307–343.
- Veszprémy 1996: Veszprémy László: Újabb vélemények Nagymorávia fekvéséről. *Hadtörténelmi Közlemények* 109 (1996). 131–137.